

**BİR ALMAN HEYETİNİN BİRİNCİ DÜNYA
SAVAŞI'NDA IRAK VE İRAN'DAKİ FAALİYETLERİ
VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ: MÜTTEFİKLİKTEN
AYRIŞMAYA GİDEN YOLA DAİR ÖNEMLİ BİR
DEĞERLENDİRME**

THE ACTIVITIES OF A GERMAN DELEGATION IN
IRAQ AND IRAN IN THE FIRST WORLD WAR AND ITS
IMPLICATIONS: AN IMPORTANT ASSESSMENT OF THE
PATH FROM THE ALLIANCE TO SEPARATION

Ramazan SONAT*

Makale Bilgisi

Başvuru: 11.11.2019
Kabul: 30.01.2020

Article Info

Received: November 11, 2019
Accepted: January 30, 2020

Özet

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ve Alman ortaklığını temsilen Irak ve İran'da görevlendirilen Fritz Klein'in ekibi ile birlikte ilgili noktalarda yürüttüğü eylemleri muhakeme etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma bu bağlamda iki temel soruya cevap aramaktadır. Birincisi, Fritz Klein'in ekibi ile birlikte gerçekleştirdiği eylemlerin daha çok Türk tarafının mı yoksa Alman tarafının mı istek ve emellerini temsil ettiğini ortaya çıkarmaktır. İkincisi, Fritz Klein misyonu ekseninde Türk-Alman ittifakının İran ve Irak'taki uyumunu gözler önüne sermektir. Çalışmada bu iki soruyu cevaplandırabilmek için ağırlıklı olarak Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler ile birtakım askerlerin hatıratlarından faydalanılmıştır. Böylece Fritz Klein ve ekibinin Irak ve İran'daki faaliyetlerine odaklanan fakat çoğunlukla Alman kaynaklarına dayanılarak hazırlanan çalışmalardan farklı bir yöntem

* Dr. Öğr. Üyesi., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Ramazansonat@hotmail.com.

izlenerek çalışmanın özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak çalışma Türk-Alman ittifakının savaş sırasındaki uyumunu belirli bir saha üzerinde tespit etmeye çalışarak da bir beyin fırtınasının oluşmasına aracılık etmeyi arzulamaktadır. Bu beyin fırtınası neticesinde ortaya çıkacak çalışmalarla Türk-Alman ilişkilerinin daha net bir şekilde okunması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Fritz Klein, Irak, İran, Türk-Alman İttifakı.

Abstract

This work aims to discern the actions that Fritz Klein, who was stationed in Iraq and Iran representing the Turkish and German partnership during the First World War, carried out with his team at relevant points. The study seeks answers to two key questions in this context. The first is to reveal whether Fritz Klein's actions with his team represent more of the wishes and ambitions of the Turkish side or the German side. The second is to reveal the alignment of the Turkish-German alliance in Iran and Iraq on the axis of the Fritz Klein mission. In order to answer these two questions, the documents and memorabilia of some soldiers were mainly used in the Ottoman Archives. Thus, Fritz Klein and his team's activities in Iraq and Iran focused on a different method of work, mostly based on German sources, and the originality of the work was tried to be revealed. As a result, the study seeks to determine the alignment of the Turkish-German alliance during the war on a specific field, mediating the formation of a brainstorm. As a result of this brainstorming, it is aimed to read the Turkish-German relations more clearly.

Keywords: First World War, Fritz Klein, Iraq, Iran, Turkish-German Alliance.

Giriş

Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki ilişkileri, iki müttefik devlet ilişkilerinin çok daha ötesine geçmiştir. Tarafların savaşa yönelik beklentileri buna bağlı olarak stratejik planlamaları müttefiklik prensibinin uygulanabilirliğini azaltmış ve nihayetinde hem Osmanlı Devleti hem de Almanya, aynı blokun birbirinden bağımsız farklı şekillerde hareket eden üyeleri olarak ortaya çıkmışlardır. Bu durumun en belirgin işareti, tarafların beraber icra ettikleri bazı operasyonel faaliyetlerde kendisini göstermiştir. Bilhassa tarafların doğuya yönelik maksatları çerçevesinde İran, Irak ve Afganistan üçgeninde icra ettikleri operasyonel

faaliyetler¹ ve buralarda yaşadıkları uyuşmazlıklar² müttefiklik anlayışının işlevsiz bir hale gelmesine neden olmuştur. Ancak bu uyuşmazlığın seviyesi bunun da müttefiklik prensibine etkisi halen net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Bu kapsamda, Osmanlı Devletinin müttefiki Almanya'dan bağımsız bir şekilde yürüttüğü faaliyetler bilim insanlarının merakını celp etmeye devam etmektedir. Yine Almanya'nın müttefiki Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde yürüttüğü faaliyetler de gizemini korumaktadır. Nitekim bu çalışma, ifade edilen eksikliği bir anlamda giderebilmek için müttefiklerin jeopolitik ve jeostratejik açıdan önem atfettiği Irak ve İran'daki faaliyetlerine ve ilgili faaliyetlerin sebep olduğu anlaşmazlıklara ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışma bu genel konsept çerçevesinde çeşitli amaçlar doğrultusunda sivil ve askerlerden müteşekkil geniş bir heyet ile Irak ve İran'a gönderilen Alman yüzbaşısı Fritz Klein'in³ ekibiyle birlikte buralardaki faaliyetlerine odaklanmaktadır. Fritz Klein ve ekibinin Irak ve İran'a hangi sebepler ile gönderildikleri, ilgili noktalarda ne tür faaliyetler sergiledikleri ve bu faaliyetlerin daha çok Türk tarafının mı yoksa Alman tarafının mı istek ve arzularını yansıttığı hususları çalışmanın cevap aradığı temel soruları oluşturmaktadır. Ayrıca çalışma, Fritz Klein ve ekibinin faaliyetleri üzerinden müttefiklik olgusunu tartışmaya açarak Türk ve Alman

¹ Bu konuda bazı çalışmalar için bkz: K. Tuncer Çağlayan, "Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 50, (Temmuz 2001), s. 409-428; Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2012, s. 1831-1844; İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-", *OTAM*, S. 3, (1992), s. 247-269; Thomas L. Hughes, "The German Mission to Afghanistan, 1915-1916", *German Studies Review*, Vol., 25, No., 3, (October 2002), s. 447-476; Hans-Ulrich Seidt, "From Palestine to the Caucasus-Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918", *German Studies Review*, Vol., 24, No., 1, (February 2001), s. 1-18.

² Türk-Alman ittifakının sahadaki uyuşmazlıklarını bunun da tarafların harp kabiliyetlerine etkisini analiz eden örnek bir çalışma tarafımızdan hazırlanmaktadır.

³ Siegerlandlı bir sanayi girişimcisinin oğlu olarak dünyaya gelen Fritz Klein (1877-1958), zamanla askerî kariyeri seçmiş ve Almanya dışında Kahire, Rio de Janeiro ve Tahran gibi birçok önemli yerde bulunmuştur. Klein, her ne kadar Birinci Dünya Savaşı başladığında Fransa'da yer alsa da Farsça bilmesi ve Arap aşiretleri ile güçlü ilişkiler kurabilme potansiyelinden ötürü ismi İran'a gönderilecek heyetin başkanlığı için ön plana çıkmaya başlamıştır. Christoph Gunkel, "Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins Heiliger Krieg", <https://www.spiegel.de/einestages/deutsche-orientmission-im-ersten-weltkrieg-a-1003781.html> Erişim Tarihi: 4.7.2019; Rolf Brockschmidt, "Der deutsche Lawrence von Arabien, Fritz Klein: Der Dschihadist des Kaisers", <https://www.tagesspiegel.de/kultur/der-deutsche-lawrence-von-arabien-fritz-klein-der-dschihadist-des-kaisers/11180002.html> Erişim Tarihi: 3.7.2019.

tarafının harp sırasındaki uyumunu ortaya çıkarmayı amaç edinmektedir. Çalışmada dile getirilen bu hususları aydınlığa kavuşturabilmek için de ağırlıklı olarak Osmanlı Arşivinde yer alan belgelerden ve birtakım askerlerin hatıratlarından istifade edilmiştir. Böylece Fritz Klein ve ekibinin Irak ve İran'daki faaliyetlerine odaklanan fakat çoğunlukla Alman kaynaklarına dayanılarak hazırlanan bazı eserlerden⁴ farklı bir yöntem izlenerek çalışmanın özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada, Türk ve Alman kaynaklarının iç içe geçirilmesi ile konu hakkında mukayeseli bir değerlendirmenin yapılması hedeflenmiştir.

Klein Misyonu Ekseninde Türk-Alman İttifakının Sarmaşık Planı Nasıl Ortaya Çıktı?

II. Abdülhamit dönemi ile birlikte bilhassa askerî açıdan büyük gelişim gösteren Türk-Alman ilişkileri⁵, 1914 yılına gelindiğinde zirve noktasına ulaşmıştır. Bu süreçte içerisinde Liman von Sanders'in de yer aldığı geniş bir Alman askerî heyeti Osmanlı ordu mekanizmasının içerisine dahil olmuş⁶

⁴ Bu konuda bazı çalışmalar için bkz: Veit Veltzke, *Unter Wüstensöhnen Die deutsche Expedition Klein im Ersten Weltkrieg*, Nicolai Verlag, Berlin 2014; Veit Veltzke, "Heiliger Krieg": "Scheinheiliger Krieg": Hauptmann Fritz Klein und seine Expedition in den Irak und nach Persien 1914-1916", *Erster Weltkrieg und Dschihad: Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients*, Edit., Wilfried Loth, Marc Hanisch, Oldenbourg Verlag, München 2014, s. 119-144; Werner Ende, "Iraq in World War I: The Turks, the Germans, and the Shi'ite Mujtahids' Call for Jihad", *Proceedings of the Ninth Congress of the Union Europeenne des Arabisants et Islamisants*, Amsterdam, 1st to 7th September 1978, Leiden 1981, s. 57-71; Remzi Avcı, "İran'da Bir Lawrence: Yüzbaşı Fritz Klein", *Sosyal Bilimler Genç Akademisyenler Sempozyumu 2*, Kadim Akademi, Mardin 2016, s. 52-69; Kadir Kon, "Kut'ül Amare Zaferinde Alman Faktörü: Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman İttifakının Irak Cephesi'ndeki Yansımaları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 15, S. 29, (Bahar 2019), s. 92-95; Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzman Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 136, 145-149; Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 397; Brockschmidt, "Der deutsche Lawrence von Arabien, Fritz Klein."; Gunkel, "Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins".

⁵ Bu konuda bkz: Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, S. 4, (1993), s. 297-307; M. Nail Alkan, "Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, (Nisan 2015), s. 42-43.

⁶ Liman von Sanders ve ekibinin Osmanlı ordu mekanizmasına dahil oluşu hakkında bazı çalışmalar için bkz: Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Çev., Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay., Hz., Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 23-43; Özgüldür, a.g.m., s. 303-306.

ve Türk-Alman ittifakı oluşumunu tamamlayarak ortak bir operasyonel faaliyet için hazır hale gelmiştir. Tarafları harekete geçirecek kıvılcım ise tam bu esnada 1914 yılının yaz ayları içerisinde Avrupa'da meydana gelen gelişmeler ile ortaya çıkmış ve nihayetinde Türk ve Alman tarafı birleşik bir harekât icra etmek maksadıyla çeşitli planlamalar gerçekleştirmeye başlamıştır⁷.

Türk-Alman ittifakının harekât planlamaları içerisinde Irak ve İran diğer noktalara nazaran daha farklı bir konumda yer almıştır. Müttefiklerin savaşa yönelik algılarının ve beklentilerinin değişkenlik arz etmesi şüphesiz bu durumun en temel sebebi olarak ortaya çıkmıştır. Ağırlıklı olarak Alman etkisi altında bulunan Osmanlı Genelkurmayının, harp planlamaları içerisinde Kafkasya ve Mısır'a⁸ özel bir önem atfedildiği için Irak ve İran gibi noktalar daha düşük seviyede muharebe alanları olarak görülmüş⁹ ve buralara yönelik faaliyetler ve stratejiler farklı bir konseptte tasarlanmıştır. Bu konsept çerçevesinde Irak ve İran'a askerî birliklerin sevkinin yanı sıra çeşitli mesleki hüviyetlere sahip kişilerden müteşekkil birtakım heyetler gönderilerek buralarda etkin bir güç olarak bulunan İngiltere ve Rusya'nın sarmaşık misali çevrelenmesi planlanmıştır. Böylece müttefiklerin birleşik harekât arzusu farklı bir şekilde tecessüm etmiştir¹⁰.

⁷ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev., Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 63-75.

⁸ Kafkasya ve Mısır'da yer alan Rus ve İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı ordu birlikleri tarafından tazyik altında tutulması Almanya'nın temel savaş hedeflerinden birisi olmuştur. Bu konuda çeşitli görüşler için bkz: Colmar Von Der Goltz, *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri "Golç Paşa'nın Hâtıratı"*, Çev., E. Kay. Salih Mayakuşu, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 78; von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev., Tahir Balaban, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 17; Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914*, Çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 145; Eric von Falkenhayn, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya*, Çev., Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 59; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 108-109.

⁹ Bu kapsamda Osmanlı Genelkurmayının Irak'a yönelik askerî inisiyatiflerini konu edinen örnek bir çalışma için bkz: Ramazan Sonat, "Bir Cephe İki Önemli Askerî Hata: Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bağdat'ı Nasıl Kaybetti Sorusu Üzerine Düşünel Bir Analiz", *History Studies*, 11/5, (Ekim 2019), s. 1731-1751.

¹⁰ Bu konseptte gönderilen heyetler ve bu heyetlerin faaliyetleri hakkında bazı çalışmalar için bkz: Sadık Sarısaman, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, S. 16, (1997), s. 501-513; Sadık Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri", *OTAM*, 7, (1996), s. 209-217; Orhan Koloğlu, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2017, s. 109-116; Kurtcephe-Balcioğlu,

Bu anlayış doğrultusunda henüz Osmanlı Devleti fiili olarak savaşa dahil olmadan önce İstanbul ve Berlin’de, İran, Irak, Afganistan ve Hindistan’a ulaşabilmek maksadıyla birtakım heyetler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu heyetler daha çok Max von Oppenheim gibi Almanya’nın İslam stratejisinin oluşumuna ciddi katkılar sunan isimlerin¹¹ tavsiyeleri ile kurulmuş ve belirli bir şekle bürünmüştür. Bu bağlamda oluşturulan heyetlerden bir tanesinin hedefi ise çok farklı şekilde belirlenmiştir. Yüzbaşı Fritz Klein’in başını çektiği ve içerisinde mühendisten ajana kadar farklı meslek gruplarından insanların yer aldığı bu heyetin amacı, Abadan’da Anglo Persian Oil Company (APOC)¹² ait petrol rafinerilerini havaya uçurmak olarak tanımlanmıştır. Şüphesiz Klein’in coğrafyaya yabancı olmaması, Farsçayı iyi derecede bilmesi ve aşiret yapılanmaları ile kurabileceği sağlıklı ilişkiler onun böylesine önemli bir vazifeye atanmasında oldukça etkili olmuştur¹³.

Her ne kadar Klein ve ekibinin vazifesi Abadan’da yer alan petrol rafinerilerini havaya uçurmak olsa da bu bağlamda Klein’in bölgeye bir keşif hareketi planlamasına rağmen İngiliz birliklerinin 1914 Kasımının ilk günlerinden itibaren Basra’ya çıkarma yapmaları mevcut planın hayata geçirilmesini sekteye uğratmıştır. Bu gelişme karşısında mevcut planda bir dizi değişikliğe gidilerek Klein ve ekibine Irak topraklarının savunulmasını

a.g.m., s. 247-269; Irak ve İran’ın dışında Arap Yarımadası’nın çeşitli noktalarına da Almanya, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan’ın işbirliği ile çeşitli isimler gönderilmiştir. Bu isimlerden birisi olan Çek Şarkiyatçı Alois Musil’in savaş sırasında çeşitli başlıklar altında gerçekleştirdiği faaliyetleri konu edinen bir çalışma için bkz: Bilge Karbi, “Çek Şarkiyatçı Alois Musil’in Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri: Cihad, Eğitim-Kültür ve Şark Misyonu”, *Türk Tarihine Dair Yazılar- Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl; Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan*, Edit., Alparslan Demir, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 151-178.

¹¹Kadir Kon, “Almanya’nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, *Tarih Dergisi*, S. 53, (2011/1), İstanbul 2012, s. 211-252.

¹²Şirket ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Gökhan Bolat, “Anglo-Persian Oil Company’dan British Petroleum’a (BP): İngiltere’nin İran’daki Petrol Macerası”, *History Studies*, 5(2), (March 2013), s. 57-77.

¹³Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany’s Bid for World Power*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2010, s. 97, 203; Ulrich Trumpener, “Suez, Baku, Gallipoli: The Military Dimensions of the German-Ottoman Coalition, 1914-1918”, *Coalition Warfare An Uneasy Accord*, Edit., Keith Neilson-Roy A. Prete, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario 1983, s. 41; Avcı, a.g.m., s. 55-59; Kon, “Kut’ül Amare Zaferinde Alman Faktörü.”, s. 92-93; Türkmen, a.g.m., s. 397; Kılıç, a.g.m., s. 136; Gunkel, “Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins.”; Brockschmidt, “Der deutsche Lawrence von Arabien, Fritz Klein.”.

araştırmada Atebât-ı Âliye'de yani kutsal Şii şehirlerinde etkin olma görevi verilmiştir. Nitekim yaşanan son gelişmeler ile birlikte Klein ve ekibinin yeni görev tanımı Kerbela ve Necef gibi Şii yerleşim birimlerinde etkin bir profil çizen müçtehitler aracılığı ile Osmanlı Cihadını İran'a ve onun ötesine taşımak olarak belirlenmiştir¹⁴.

Yeni görev tanımının ardından Klein ve ekibi kasım ayının ilk haftası ile birlikte önce İstanbul'a arkasından da Irak'a doğru hareket etmiştir. Başlangıçta on sekiz kişiden oluşan heyetin sayısı zamanla Almanların yanı sıra İranlı birlikler ve Rusların elinden firar eden Avusturyalıların katılımları ile dört yüzü aşmış ve heyet çok uluslu bir yapıya bürünmüştür. Nitekim heyetin içerisinde yer alan Edgar Paul Stern¹⁵, Hans Lührs¹⁶, Conrad Preusser¹⁷ ve Walter Bachmann¹⁸ gibi farklı mesleki hüviyetlere sahip isimler ve İstanbul Alman Konsolosluğunun görevlendirdiği yaklaşık on dil bilen Muhammed ile Teğmen İsmail Hakkı Bey heyetin farklı bileşenlerini temsil etmişlerdir. Klein de bir rütbe yükselerek binbaşı olarak bu heyetin başkanlığını üstlenmiştir¹⁹.

¹⁴ Avcı, a.g.m., s. 57-58; McMeekin, *a.g.e.*, s. 97, 203-204; Kon, "Kut'ül Amare Zaferinde Alman Faktörü:", s. 92-93.

¹⁵ Savaşın sonra Weimar Cumhuriyetinin önde gelen liberal gazetecilerinden birisi olmuştur. Stern, daha sonraki süreçlerde de birtakım politik sebeplerden ötürü Almanya'dan İngiltere göç etmek zorunda kalmıştır. Ende, a.g.m., s. 59.

¹⁶ Heyete arkeolog olarak katılan Lührs aynı zamanda Alman gizli servisi adına çalışan bir ajan olarak ön plana çıkmıştır. Çok iyi derecede Arapça bilen Lührs, Almanya'nın Arap aşiretleri ile ilişkilerinin temin edilmesinde bir köprü vazifesi üstlenmiştir. McMeekin, *a.g.e.*, s. 201-203; Ende, a.g.m., s. 59.

¹⁷ Heyetin içerisinde yer alan bir diğer arkeologdur. Preusser, elde ettiği ünü daha çok Asur kazılarına borçludur. Ende, a.g.m., s. 64; McMeekin, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁸ Preusser ve Lührs gibi heyete arkeolog olarak katılan bir diğer isimdir. McMeekin, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁹ Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev., Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2008, s. 169; McMeekin, *a.g.e.*, s. 202-205; Ende, a.g.m., s. 59, 64; Avcı, a.g.m., s. 59; Mete Soytürk hazırladığı çalışmada yukarıda yer alan isimlerin dışında Teğmen Andreas Reul, Teğmen Hauck, Yüzbaşı Schenker, Yüzbaşı Walker, Üsteğmen Hugo Erdmann, Teğmen Vincenz Müller ve Hekim Binbaşı Dr. Ilberg gibi isimlerin Klein heyeti içerisinde yer aldığı açıklamıştır. Mete Soytürk, "1. Dünya Savaşında Türkiye ve İran'da Görevli İsveçli Subaylar ve İsveçliler Konuşuyor", <https://www.yenihaber.be/yazar-gorus/isvecli-subaylar-ibolum-dr-mete-soyturk.html> Erişim Tarihi: 30.7.2019

Bir Alman Binbaşının İzinde Türk-Alman İttifakının Sahadaki Uyumu veya Uyumsuzluğunu Sorgulamak

Klein'in komutası altında bulunan heyet İstanbul'dan hareket eder etmez Türk ve Alman tarafı arasında daha önce baş gösteren anlaşmazlıklar etkisini iyiden iyiye belli etmeye başlamıştır. Anlaşmazlığın temelinde, tarafların birbirlerine duydukları güvensizlik ve bu güvensizliğin sebep olduğu bağımsız hareket etme dürtüsü oldukça etkili olmuştur. Almanların Türkleri amaçlarına ulaşmada yalnızca bir araç olarak görmeleri bu bağlamda İran, Irak ve Afganistan üçgeninde ortak operasyonel faaliyet icrası için yapılandırılan heyetlerden Türkleri soyutlamaya çalışmaları taraflar arasında büyük bir krizin patlak vermesine neden olmuştur. Bunun üzerine Türk tarafı Almanların bu tutumunu törpüleyebilmek amacıyla onların manevra kabiliyetini daraltmaya yönelik birtakım adımlar atmıştır. Bu kapsamda Süleyman Askeri Bey içerisinde Binbaşı Fritz Klein'in yer aldığı Almanların ellerinde bulunan silahlara ve paralara el konulmasını İstanbul'a teklif etmiştir. Her ne kadar İstanbul, Almanların harekât alanını daraltmak konusunda kararlı olsa da Süleyman Askeri Bey'in teklifini kısmi olarak kabul etmiş ve Almanların sahip olduğu silah ve paraya dokunulmamak şartıyla onların faaliyetlerinin sınırlandırılmasına onay vermiştir. Bu bağlamda Harbiye Nezaretinden Süleyman Askeri Bey'e gönderilen şifreli bir telgrafta İran üzerine gönderilen ve Bağdat'a geçmesi planlanan heyetin lüzum dahilinde çeşitli işlerde istihdam edilebileceği ifade edilmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Süleyman Askeri Bey hali hazırda Irak'a yönelik büyük bir İngiliz tehlikesini öne sürerek Almanlara yönelik bir dizi görev tanımlaması yapmıştır. Aralık 1914 tarihinde yapılan bu görev tanımlaması neticesinde de Binbaşı Fritz Klein Depo Birlikleri Komutanlıklarından birisine atanmıştır²⁰.

Her ne kadar Binbaşı Klein, Alman ve Türk tarafı arasında cereyan eden olaylardan etkilenip asıl görevi dışında farklı bir alana sevk edilse de bu durum çok fazla uzun sürmemiştir. Nitekim Klein, ocak ayının ilk günlerinden itibaren Türk-Alman ittifakının bilhassa ehemmiyet verdiği kutsal Şii şehirlerinde yer alan müçtehitler ile görüşüp onlardan cihad fetvaları alabilmek için Kerbela ve Necef taraflarına doğru hareket etmiştir. Klein'e bu seyahati sırasında kendi ekibi içerisinde yer alan personel dışında birkaç Arap ve Ermeni ile tercüman olarak İran Şahının bir akrabası eşlik

²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Şifre Kalemi, 457/68. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. ŞFR.) olarak kısaltılmıştır. Kurtcepe-Balcıoğlu, a.g.m., s. 257.

etmiştir. Klein ve ekibi Kerbela'ya vardığında da önde gelen Şii din adamları ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve onları 50.000 Reichsmark karşılığında hem İran Şah'ını hem de bütün Şiileri Cihada sevk edecek fetva metinleri konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Fakat Klein ve ekibi ocak ayının son günlerinde görevlerini tamamlayıp Bağdat'a döndükten sonra müçtehitler arasında fetva metinlerin hazırlanması konusunda birtakım fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Klein ekibi içerisinde yer alan Edgar Stern, Kerbela'ya geri dönerek müçtehitleri fetva metinleri hazırlama konusunda verdikleri sözden vazgeçmemeleri için ikna etmeye çalışmıştır²¹.

Alman heyetinin Kerbela ve Necef taraflarında yer alan Şii din adamlarını fetva metinleri konusunda ikna etmeye çalıştığı süre zarfında İstanbul, Bağdat Valiliği vasıtası ile gelişmeleri yakından izlemiş ve yeri geldiğinde konuya müdahil olmuştur. Hatta bu kapsamda henüz Klein heyeti kutsal Şii şehirlerine hareket etmeden önce İstanbul ile Bağdat Valiliği arasında birtakım yazışmalar yapılarak konu ile alakalı fikir alışverişinde bulunulmuştur. Dahiliye Nezareti Bağdat Valiliğine gönderdiği 4 Kanun-i Evvel 1330 (17 Aralık 1914) tarihli yazıda; Kerbela'daki Hacı Seyyid İsmail Sadr-ı İsfahani, Hacı Şeyh Hüseyin Mazenderani, Necef'teki Şeriat İsfahani ve Samarra'daki Mirza İbrahim Şirazi tarafından cihad hakkında fetva verilip verilmediğinin verilmiş ise suretlerinin gönderilip gönderilmediğinin kendisine bir an evvel bildirilmesi gerektiğini açıklamıştır. Bunun üzerine Bağdat Valiliği, Nezarete gönderdiği 6 Kanun-i Evvel 1330 (19 Aralık 1914) tarihli cevabi telgrafta fetva metinlerinde Hacı Seyyid İsmail Sadr-ı İsfahani, Hacı Şeyh Hüseyin Mazenderani ve Şeriat İsfahani'nin imzaları olduğunu fakat Mirza İbrahim Şirazi'nin imzasının olmadığını belirtmiştir. Dahiliye Nezareti, Klein ve ekibinin Kerbela ve Necef istikametine hareket ettiği daha ilk günlerde 21 Kanun-i Evvel 1330 (3 Ocak 1915) tarihinde Bağdat Vilayetine gönderdiği telgrafta ise müçtehitlerden elde edilen fetvaların aslı olmadığı yönünde propaganda yapan bazı şahısların iddialarını çürütebilmek maksadıyla Seyyid Muhammed Kazım Yezidi, Hacı İsmail Sadr-ı İsfahani ve Ağa Mirza Muhammed Taki-i Şirazi'nin imzalarını taşıyan fetvaların Kirmanşah yolu ile Tahran Sefiri Asım Bey'e ulaştırılmasını talep etmiştir. Nezaret, aynı gün Bağdat Valiliğine çektiği bir diğer telgrafta ise Abdülkadir Geylani'nin Türbedarı Nakip Efendi'nin hali hazırda vermesi gereken fetva metninin bir an evvel Asım Bey'e gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir²².

²¹ Ende, a.g.m., s. 57-58; McMeekin, a.g.e., s. 205-208.

²² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 7. Şube, 2/52. Bundan sonraki kullanımlarda bu

İstanbul'un Kerbela ve Necef'i içerisine alan kutsal Şii şehirlerinde yaşanan gelişmeleri yakından izlediği süreçte²³ Klein önderliğindeki Alman zabıtların Bağdat ve çevresindeki birtakım uygunsuz faaliyetleri Irak ve Havalisi Umum Kumandanı Süleyman Askeri Bey'in dikkatini çekmiş ve bu durum bazı yazışmalara konu olmuştur. Şüphesiz bu yazışmaların ortaya çıkmasında Süleyman Askeri Bey'in öteden beri Irak'taki mevcut durumun İngilizler lehinde gelişmesi nedeniyle Almanların faaliyetlerinden rahatsızlık duyması oldukça etkili olmuştur. Bu yüzden Süleyman Askeri Bey tarafından 26 Kanun-i Sani 1330 (8 Şubat 1914) tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen ve bir sureti de Başkumandanlık Vekaletine iletilen telgrafta, Alman heyeti içerisinde yer alan bazı zabıtların yerel Osmanlı birimlerinden bağımsız bir şekilde Bağdat, Kerbela ve Necef'te istedikleri şekilde hareket etmeleri sebebiyle Bağdat Alman Konsolosluğunun uyarılması gerektiği ifade edilmiştir²⁴.

Klein heyeti içerisinde yer alan Almanların Türk otoritelerinden bağımsız bir şekilde hareketleri bu bağlamda başta Süleyman Askeri olmak üzere Irak'ta yer alan Rauf Bey ve mülki ve ordu personeli ile anormal ilişkileri bazı askerlerin anılarına da yansımıştır. Örneğin Irak'ta yer alan ordu birlikleri içerisinde görev alan Kazım Karabekir Paşa'nın Klein misyonu ekseninde Türk ve Alman subayların birbirlerine bakış açılarını gösteren şu değerlendirmeleri oldukça önemlidir: “*Geçen yıl Bağdat'ta onbir günlük ikamette Alman heyetinin (Klayn [Klein] ve saire) maksatlarını ve bunlarla Hüseyin Rauf Bey, Irak kumandanı Askerî Bey, Bağdat vilâyeti ve ordu zabıtları arasındaki maksat ve görüş ihtilâflarını görmüştüm. O zaman her makamın başında Türk vardı. Alman heyetlerinin başındakilerin en büyüğü nihayet binbaşı idi yahut ki binbaşı denilen siyasi memurlar*

arşiv tasnifi (BOA. DH. EUM. ŞB.) olarak kısaltılmıştır. BOA. DH. ŞFR., 48/258; BOA. DH. ŞFR., 48/259.

²³ Elde edilen fetva metinlerinin genel anlamda Şiiiler nezdinde kabul görüp görmediği, Şiiileri Osmanlı-Alman tarafında mobilize edip etmediği konusunda kaynaklar farklı görüşleri benimsemişlerdir. Bu konuda bkz: Ziya Abbas, *Irak'ta Şii Merciliği'nin Siyasî Rolü*, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 116-123; Ramazan Sonat, *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2017, s. 45-46; M. Şükrü Hanioglu, “Ottoman Jihad or Jihads, The Ottoman Shî'i Jihad, the Successfull One”, *Jihad and Islam in World War I*, Edit., Erik-Jan Zürcher, Leiden University Press, (2016), s. 117-134.

²⁴ BOA. DH. ŞFR., 460/85; BOA. DH. ŞFR., 457/68.

vardı. Bu vaziyette bile Almanlar zararımıza olarak hayli işler başarabiliyorlardı'²⁵

Süleyman Askeri Bey'in Bağdat ve çevresine yayılan Klein heyetinden rahatsızlık duymaya başlaması bu kez heyetin varlığını tartışmalı bir hale getirmiştir. Bu durum üzerine İstanbul'un da onayı ile Süleyman Askeri Bey tarafından heyetin faaliyet sahalarıyla ilgili birtakım yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda en başta Binbaşı Klein'e Süleyman Askeri Bey'in gözetimi altında menzil müfettişliğine ek olarak Irak'ta yer alan bazı birlikleri komuta etme yetkisi verilmiştir. Böylece Klein, birliklerin genel anlamda ihtiyaçlarının karşılanmasından kömür ocaklarının işletilmesine, salgın hastalıklarla mücadeleden gemi yapımına kadar bir dizi sorumluluğu üstlenmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Buna mukabil Klein heyeti içerisinde yer alan isimler de mesleki hüviyetlerine göre çeşitli alanlara kaydırılarak bir anlamda etkisizleştirilmiştir. Hatta bunlar içerisinde mühendis olanların daha evvel Bağdat'taki bir fabrikada nehir torpili ve el humbarası yapımında görevlendirildiği iddiası²⁶ bazı askeri anılarda yer almıştır²⁷.

Her ne kadar Klein ve ekibi çeşitli faaliyet alanlarına kaydırılarak etkisizleştirilmeye çalışılsa da bunda pek başarılı olunamamıştır. Zira kısa bir süre sonra Berlin'in arzusu ile başkanlığını Hans Lührs'in²⁸ yaptığı Klein

²⁵ Kâzım Karabekir, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yay. Hz., Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 448.

²⁶ Kazım Karabekir Paşa'nın anılarına göre Goltz Paşa Başkumandanlığa, Binbaşı Klein'in maiyetinde yer alan mühendislerden birisinin Bağdat'ta bulunan bir fabrikada nehir torpili ve el humbarası yapımında görevlendirilip görevlendirilmediğini sormuş ve bu konuda tafsilatlı bilgi talep etmiştir. Bunun üzerine Başkumandanlık ise Goltz Paşa'ya istimal edilen torpilleri teğmen Müller'in yaptığını ve onunda şu an İran'da yer aldığını ifade etmiştir. Karabekir, *a.g.e.*, s. 465-466; Kazım Karabekir'in anılarında dile getirdiği bu iddia bazı askerlerin anılarında yer alan bilgiler ile de örtüşmektedir. Örneğin Rafael de Nogales'in anılarında, teğmen Müller ile ilgili sarf ettiği şu sözler Karabekir'i destekler niteliktedir: "*Bağdat'ta Ordu Evinin yanında, bir toplantı yeri daha vardı. İran'da çalışan Klein misyonunun kolu. Buraya yakın arkadaşlar geliyordu. Dr. Stoffel'le sık sık saat beş çayını içmeye giderdik. Akşam, normal çayla başlar ama şampanyayla biterdi. Ev sahibeliğini genellikle Tahran'daki Alman konsolosunun eşi yapardı. Misafirler arasında, ırmak mayınlarının başındaki Teğmen Müller ve Deutsche Orient Gesellschaft'in başındaki Teğmen Lürs vardı*" Nogales, *a.g.e.*, s. 163.

²⁷ Elmas Topcu, "Yüz Yıllık İşbirliğinin Üstünü Örttüğü Suçlar", *Agos*, 13 Aralık 2014, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9929/yuz-yillik-isbirliginin-ustunu-orttugu-suclar> Erişim Tarihi: 23.7.2019; Gunkel, "Deutsche Geheimmision in Persien, Hauptmann Kleins"; Karabekir, *a.g.e.*, s. 465.

²⁸ Alman kaynaklarında Lührs'in ekip arkadaşları olan Müller, Back ve Schadow ile birlikte İngilizlere karşı gerçekleştirdiği sabotaj eyleminden sonra Bağdat istikametine doğru

heyetine mensup bir grup, Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa'nın²⁹ komutası altında yer alan Türk birliğiyle birlikte Karun Nehri boyunca uzanan Anglo Persian Oil Company ait petrol boru hatlarını hava uçurabilmek³⁰ için

hareket ederken Bedeviler tarafından birkaç kez yakalanıp soyulduğu ve en sonunda 1915 yılının yaz ayları içerisinde güvenli bir Türk birliğine ulaşabildiği bilgisi yer almaktadır. Gunkel, "Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins"; Brockschmidt, "Der deutsche Lawrence von Arabien, Fritz Klein." Rafael de Nogales'in anılarında dile getirdiği şu sözler de mevcut Alman kaynaklarını doğrular niteliktedir: "Misafirler arasında, ırmak mayınlarının başındaki Teğmen Müller ve Deutsche Orient Gesellschaft'ın başındaki Teğmen Lürs vardı. Teğmen Lürs Asur kazılarının başındaydı. Süleyman Askeri'nin yenilgisinde, her ikisi de Bedeviler'in eline düşmüşler. Bedeviler neleri varsa almışlar ve çölün ortasında yarı çıplak bırakmışlar. Üç gün sonra bir devriye onları kurtardığında, deliliğin sınırındaymışlar" Nogales, a.g.e., s. 163.

²⁹ 10 yaşında Kafkasya'dan Rusya'ya giden Muhammed Fazıl Paşa 18 yaşında zabıt olmuştur. 26 yaşında kolağası olarak İstanbul'a gelerek uzun yıllar hizmet edeceği Osmanlı Devleti bünyesine dahil olmuştur. Osmanlı Devleti bünyesinde ciddi görevler ifa eden Fazıl Paşa, Birinci Dünya Harbinin ortaya çıkması ile ileri yaşına rağmen Irak'ta görev almış ve burada İngilizlerle yapılan muharebe neticesinde ebediyete intikal etmiştir. Bu konuda bkz: *Bir Kahramanın Hayatı Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa -Kafkasya Rusya Türkiye Irak İnci Cihan Harbi*, Yazan: Hadduç Fazıl Dağıstanlı, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii, İstanbul 1969, s. 14, 55-57, 163-180. Muhammed Fazıl Paşa Irak'ta görevli iken Klein heyetine mensup Almanlar ile yakın ilişkiler kurmuştur. O kişilerden birisi olan Edgar Stern, Fazıl Paşa'nın şahsında Irak'ta Türkler ile Almanlar arasındaki münasebeti şu şekilde değerlendirmiştir: "Cihan Harbinde 74 yaşında olduğu halde tekrar vazife isteyip Irak ordusunun sol kanadı Mehmet Fâzıl Paşa'nın emrine verilmişti. Bu yaşlı arslan, İngilizlere pençesini adamakıllı hissettirmişti; geçen Mart ve Nisan aylarında, İran topraklarında <<Karun'da>> onlara ağır zayıatlar verdirdi. Askerleri onun emrinde ateşten geçerler, efradı ile yaptığı yürüyüşlerde belki de akıllara hayret verecek derecededir; ve fakat onları mükâfılandırmasını Fâzıl Paşa gibi kimse bilmezdi. Başka başka illerde, din ve dillere mensup olmakla beraber, bizler Almanlarla olan dostane münasebetleri çok samimî idi. Mevcut Türk -Alman dostluk bağlarını bir kat daha kuvvetlendirmiştir. İçki aleyhdarı olmasına rağmen bir sofrada bizimle yemek yemeyi kabul etmesinden iftihar ve bahtiyarlık duyardık. Sayısız kahve ve sigaralar arasında, hâtıralarını bize nakleder, Avrupadaki harp durumu hakkında fikirler beyan eder iktisadî olaylar üzerinde düşüncelerini söylerdi" *Bir Kahramanın Hayatı Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa*, s. 198.

³⁰ İngilizlerin petrol boru hatlarını korumaya yönelik girişimlerine rağmen Türkler ve onlara bağlı aşiretler zaman zaman bu boru hatlarına yönelik sabotajlar düzenlemişlerdir. Bu durumda İran ve Osmanlı Devleti arasında diplomatik krize sebebiyet vermiştir. Örneğin İran dışişleri bakanlığı belgelerine göre hazırlanan bir çalışmada; Nasiriye'yi Mescid-i Süleyman'a bağlayan petrol boru hatlarının birkaç noktasından kesilip yakıldığı ve bu duruma Türkler veyahut onlara bağlı aşiretlerin sebep olduklarının kesin olduğu 10 Şubat 1915 tarihinde gerekli tavrın takınılması için Dışişlerinden İstanbul'daki İran Büyükelçiliğine beyan edilmiştir. *İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri İran'ın Tarafsızlığı*, Çev., Bilge Bulut, Pencere Yayınları, İstanbul 2009, s. 183, 197; Ayrıca Ortadoğu'da petrolün ilk keşfedildiği yer olan Mescid-i Süleyman'da inşa edilen bu boru hatlarının çevreye verdiği zarar hakkında yapılan önemli bir çalışma için

Abadan'a doğru hareket etmiştir. Nitekim mart ayı içerisinde ilgili noktaya ulaşan heyetin hem aynı ay içerisinde hem de nisan ayı içerisinde gerçekleştirdiği saldırılar neticesinde İngilizler yetmiş milyon galon zarara uğramış ve boru hatlarını bir süre kullanamamışlardır. İngilizler boru hatlarının tamirini ancak Haziran 1915 tarihinde tam anlamıyla sonuçlandırabilmişlerdir³¹.

Klein heyetine mensup isimlerin Bağdat ve çevresindeki hareketleri yerel Osmanlı birimlerinin bölgede yer alan bütün Alman ve Avusturya vatandaşlarını daha yakından takip etmelerine aracılık etmiştir. Bu gibi durumlarda hakkında şüphe duyulan kişi veya kişiler İstanbul'a bildirilerek gelecek cevaba göre bir tavır takınılmıştır. Bağdat Valisi Süleyman Nazif tarafından 26-27 Mart 1331 (19-20 Nisan 1915) tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, Sekizinci Kolordu Kumandanlığının izni ile Avusturyalı İmparator Müşaviri Mösyö Masil'in Necef'e gelerek önde gelen aşiret liderleri ile görüşmek üzere Recce Nahiyesine doğru hareket ettiği ve şahsın asıl maksadının yapılan araştırmalar neticesinde Necef ile Şam arasında kalan bazı yollar hakkında birtakım bilgiler toplamak ve bu mevkilerin haritalarını elde etmek olduğu beyan edilmiştir. Telgrafın devamında şahsın Necef'e iki saat mesafede bulunan El Baran Aşireti reisi ile görüşmek için oraya gittiği ve yanında bulunan parayı güvenlik sebebi ile taşımak istemediğinden emin bir yerde muhafazasını talep ettiği belirtilmiştir. Aynı telgrafın son kısmında ise son zamanlarda Bağdat ve çevresine muhtelif sıfatlar ile bir hayli Alman ve Avusturyalıların geldiği, bunların mevcut durumdan istifade ederek Irak'ta devletlerinin nüfuz alanlarını genişletme arzusu içerisinde oldukları ve bu meselenin artık dikkat çekici bir hal aldığı vurgulanmıştır. Bağdat Valisi Süleyman Nazif'in yazısı üzerine Dahiliye Nezareti 7 Nisan 1331 (20 Nisan 1915) tarihinde Başkumandanlık Vekaletine gönderdiği mahrem telgrafta Bağdat ve çevresinde bilhassa Necef tarafında durumlarından şüphelenilen Alman ve Avusturya vatandaşlarına karşılık o cihetlere Karargâh-ı Umuminin malumatı altında giden Alman ve Avusturya vatandaşlarıyla Osmanlı

bkz: Burcu Kurt, "Discovery of Oil and Oil Based Enviromental Pollution in Ottoman Iraq: The Incident of Mohammarah (1913-1914)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, IV/2, (2015), s. 162-177.

³¹ McMeekin, *a.g.e.*, s. 278; *Bir Kahramanın Hayatı Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa*, s. 198; Türkmen, *a.g.m.*, s. 397; Gunkel, "Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins"; Brockschmidt, "Der deutsche Lawrence von Arabien, Fritz Klein:".

Hükümeti tarafından gönderilen ecneblerin ismi, hüviyeti ve ne işle meşgul olduklarının bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir³².

Binbaşı Klein İran'da Alman Destekli Hükümet Darbesinin Neresindeydi?

Süleyman Askeri'nin intiharı³³ sonrasında Bağdat ve çevresinde daha rahat hareket etme imkânı elde eden Binbaşı Klein ve ona bağlı isimler hareket alanlarını genişletebilmek maksadıyla nisan ayının sonlarından itibaren İran'a geçmeye başlamışlardır. İran'da ilk etapta Kirmanşah ve İsfahan'da etkili olmayı amaçlayan Almanlar, bu noktaya geçişlerini genel anlamda konsolosluk görevlisi sıfatı ile gerçekleştirmişlerdir. Kirmanşah ve İsfahan'ın önemli bir kısmının Rus ve İngiliz nüfuz alanlarının dışında yer alması³⁴ Almanların buralarda etkin olma isteklerini arttırmıştır³⁵.

Klein'in emri altında bulunan personel ile birlikte İran'a geçmesi Türk-Alman ittifakının bu ülkedeki ortak çıkarlarının zedelenmesine sebep olmuştur. Zira Klein'in açtığı yoldan ilerleyen birçok Alman'ın İran'a geçip burada Türk otoritelerinden bağımsız bir şekilde hareket etmesi Türk-Alman ittifakının sahadaki etkinliğinin azalmasına sebebiyet vermiştir. Aynı süreçte Klein heyetinden bağımsız bir şekilde Berlin tarafından İran'ın değişik noktalarına gönderilen Almanların bireysel veyahut grup halindeki faaliyetleri ve bunların İran'da görevli Türkler ile uyumlu hareket edememeleri müttefiklik anlayışının rafa kalkmasına neden olmuştur³⁶.

³² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Ecnebi Kalemi, 1/7. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. EUM. ECB.) olarak kısaltılmıştır. BOA. DH. ŞFR., 467/40.

³³ *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü Taşköprülü Mehmet Efendi*, Yay., Hz., Mesut Uyar-Ahmet Özcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 10, 108.

³⁴ İran'ı ikiye bölen 31 Ağustos 1907 tarihli İngiliz-Rus Andlaşmasına göre bu iki nokta tarafların paylaşmadığı alan içerisinde kalmıştır. Bu konuda bkz: Ramazan Sonat, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre XX. Yüzyılın Başında Rusya'nın İran'a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri", *History Studies International Journal of History*, Vol., 10, Issue 2, (March 2018), s. 150.

³⁵ Kurtcephe-Balcıoğlu, a.g.m., s. 262; Goltz, a.g.e., s. 117-118.

³⁶ Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, Tercüme: Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 142-143; Mansoureh Ettahdiyyeh, "İran Geçici Hükümeti", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 10-11; Kurtcephe-Balcıoğlu, a.g.m., s. 262-vd; *İran İmparatorluğu Dışişleri*

İran'da Türk otoritelerinden bağımsız bir şekilde hareket eden Klein, Süleyman Askeri'nin intiharı neticesinde Irak'taki birliklerin komutanlığına getirilen Nureddin Paşa ile Almanlar arasında yaşanan fikir ayrılıklarını 1915 yılının yaz ayları içerisinde Berlin'e raporlamaya devam etmiştir. Nureddin Paşa'nın idareciliği altında Almanların Irak'taki varlığının gittikçe anlamsızlaştığını vurgulayan Klein, Türklerin Kerbela ve Necef'te hakimiyeti İngilizlere kaptırmaları halinde ise Mezopotamya'ya yönelik Alman çıkarlarının büyük bir yara alacağını ifade etmiştir³⁷.

Her ne kadar Klein ve ekibi İran'da Türk otoritelerinden bağımsız bir şekilde hareket etseler de onların hareketleri hem Irak hem de İran'daki Osmanlı birimleri/görevlileri tarafından yakından takip edilmiş ve İstanbul'a raporlanmıştır. Bu kapsamda Bağdat'ın geçici valisi Şefik Bey³⁸ tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen hem mahrem hem de şifreli 14 Ağustos 1331 (27 Ağustos 1915) tarihli telgrafta, Almanların Irak'taki iktisadi menfaatlerini arttırmak için aşiretler üzerinde yürüttükleri çalışmaları İran'a taşımaya çalıştıkları ve bunun için de İran aşiretleri arasına karışarak nüfuz alanlarını genişletmeyi arzuladıkları ifade edilmiştir. Şefik Bey imzalı aynı telgrafın devamında; Almanya'nın Tahran sefareti ataşemiliteri Kont Kanitz'in yaşanan gelişmeler ile Irak kumandanı ile bir görüşme gerçekleştirdiği, ona İngilizlerin ilerlediği bir süreçte Almanların Irak'tan İran'a geçişini şimdilik ertelediğini beyan ettiği ve kendisinin de bu uğurda her türlü fedakarlıktan çekinmeyeceğini söylediği net bir şekilde belirtilmiştir³⁹.

Şefik Bey, Irak'ta yer alan Almanların İran'a geçişlerine izin vermediğini ifade etse de Klein ve ekibinin İran'daki faaliyetleri 1915 yılının sonbaharı ile birlikte hız kazanmıştır. Binbaşı Klein bu bağlamda yalnızca Kirmanşah ve çevresinde değil aynı zamanda başkent Tahran'da da faaliyet göstererek İran'da Alman yanlısı bir hükümetin kurulması için çaba sarf etmiştir. Bu amaç doğrultusunda Klein önderliğindeki Almanlar, İsveçli subayların⁴⁰ komuta ettiği İran devlet jandarmalarını⁴¹ kendi yanlarına alarak

Bakanlığı, s. 200, 232-243; Soytürk, "1. Dünya Savaşında Türkiye ve İran'da Görevli İsveçli Subaylar".

³⁷ Kon, "Kut'ül Amare Zaferinde Alman Faktörü:", s. 93.

³⁸ Nogales, *a.g.e.*, s. 165.

³⁹ *BOA. DH. ŞFR.*, 485/97.

⁴⁰ Almanlar savaş boyunca İran'da yer alan İsveçli subayları kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. İsveçli Subayların İran'daki gücünden faydalanmak isteyen Almanlar onlarla birlikte ülkenin çeşitli kısımlarında birtakım operasyonel faaliyetler icra etmişlerdir. Hatta Almanlar'ın Tahran'da gerçekleştirdiği hükümet darbesi teşebbüsünde İsveçli subayların rolleri büyüktür. Stephanie Cronin, "İran Milliyetçiliği ve Devlet

Tahran'da kendi istek ve emellerini tatbik edecek bir hükümetin kurulabilmesi için bir ihtilal hazırlığı içerisinde yer almışlardır. Bu hükümet darbesinin tatbikinde de Klein ve ekibi doğrudan rol almıştır. Bu minvalde Klein ve ekibi; sefir Reuss, askeri ataşe Kont Kanitz, konsolos Schünemann ve Binbaşı Schineder gibi isimler ile birlikte hareket ederek bünyesinde birçok İsveçli subayı barındıran jandarma teşkilatı ve birtakım yerel liderler aracılığıyla Kasım 1915 tarihinde Tahran'da hükümeti devirip yerine alman yanlısı bir hükümet kurmaya teşebbüs etmiştir. Bu girişim neticesinde İran Şahının da Klein'in koruması altında Kirmanşah'da tutulması planlanmıştır. Almanlar üstelik bütün bu planlamaları müttefikleri Türklerin itirazlarına rağmen⁴² hayata geçirmeye çalışmışlardır⁴³.

Almanların Tahran'da kendi istek ve emellerini hayata geçirebilecek bir hükümet tesis etme girişimleri Rus kuvvetlerinin Kazvin üzerinden başkente ilerlemelerine sebep olmuştur. Rus kuvvetlerinin ilerleyişleri karşısında Tahran ve çevresinde bulunan Almanlar da daha fazla dayanamayarak İran'ın iç kısımlarına dağılmak zorunda kalmışlardır. Aralık 1915 tarihi itibarıyla Tahran ve çevresinde hakimiyet kuran ve iç kısımlara doğru ilerleyen Ruslar karşısında içerisinde Klein ve ekibinin de yer aldığı Almanlar daha fazla bölünerek İran'daki pozisyonlarını kaybetmişlerdir⁴⁴.

Jandarması'', *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 50-54; Goltz, *a.g.e.*, s. 117-118; Soytürk, "1. Dünya Savaşında Türkiye ve İran'da Görevli İsveçli Subaylar".

⁴¹ İran'da 1910 yılında iktidara gelen Demokratların çabaları neticesinde Ağustos 1911 tarihinde İsveç Askeri misyonunun öncülüğünde Tahran'da bir jandarma teşkilatı kurulmuştur. Bu jandarma teşkilatı kurulduktan kısa bir süre sonra İsveç'ten getirdiği subayların gözetiminde ciddi sayıda subay ve er yetiştirerek İran silahlı kuvvetlerinin oluşumuna katkı sağlamıştır. İran Jandarma Teşkilatı, Birinci Dünya Savaşı sırasında da hem İtilaf hem de İttifak devletlerinin üyeleri tarafından etki altına alınmaya çalışılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Cronin, *a.g.m.*, s. 45-63.

⁴² Özellikle Osmanlı Devletinin Tahran Sefiri Asım Bey sık sık İstanbul'a gönderdiği telgraflarda Almanların müttefiklik ilkesinden bağımsız bir şekilde İran'da hareket ettiklerini belirtmiştir. Bu bağlamda Asım Bey, İstanbul'a gönderdiği 23 Kasım 1915 ve 28 Kasım 1915 tarihli iki telgrafta, Almanların kendilerinden bağımsız bir şekilde devlet jandarmalarını ve kazakları kullanarak hükümeti devirmeye teşebbüs etmelerinin Osmanlı Devletinin İran'a yönelik strateji ve faaliyetlerine ciddi derecede zarar verdiğini ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım, 2338/94. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (*BOA. HR. SYS.*) olarak kısaltılmıştır. *BOA. HR. SYS.*, 2338/95.

⁴³ Goltz, *a.g.e.*, s. 117-118, 124; Ettehadiyyeh, *a.g.m.*, s. 11-12; Soytürk, "1. Dünya Savaşında Türkiye ve İran'da Görevli İsveçli Subaylar"; Cronin, *a.g.m.*, s. 53-56; Koloğlu, *a.g.e.*, s. 113; Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 141- 142; Nogales, *a.g.e.*, s. 169-170.

⁴⁴ *BOA. HR. SYS.*, 2338/94; *BOA. HR. SYS.*, 2338/95; Goltz, *a.g.e.*, s. 140; Ettehadiyyeh, *a.g.m.*, s. 11-16.

Rafael de Nogales anılarında İran'da hükümet darbesine giden bu süreci Klein misyonu ekseninde şu sözlerle özetlemiştir⁴⁵:

“Klein misyonu, Türk Alman Seferi ordusunun habercisiydi. Binbaşı Klein, ordusuz ve parasız, İstanbul'daki Alman bankasına ait boş bir çekle yola çıktı. Amacı, Berlin'den Mezopotamya'ya kadar yolda bulacağı Alman serüvencilerini toplamaktı. Bağdat'a geldiğinde, her toplumsal katmandan (yedek subaylardan, profesörlerden, garsonlara kadar) serüvencilerden bir takımı vardı. Bunlara ek olarak İranlı ve Afgan ücretli adamlar da bulmuştu. Bu küçük çekirdek ordusuyla, İngilizler Askeri Beyi takip ettikleri sırada, Binbaşı Klein zorunlu yürüyüşlerle, güneye dolambaçlı yoldan inip, Şuştir'deki petrol kuyularını tahrip etmek istiyordu. Petrol borusu Abadan'da bitiyordu. Bu petrol terminali, Hint Denizi'ndeki İngiliz filosuna yakıt sağlıyordu. Bu eylemi bitirdiği gibi, adamlarını dağıtmak istemedi. Binbaşı Klein, Konsolos Schönmann ve İran'daki serüvenci askerlerle bir anlaşma yaptı. Amacı İran'daki Rus ve İngiliz kurumlarına karşı eylemler yapmaktı. Bunların arasında İran hükûmetine olan etkisiyle İsfahan Bankası, en ön plandaydı. Binbaşı onun bütün nakit parasını tüketmeyi bildi. Şahın hizmetindeki İsviçreli jandarmaların ücretlerini ödetti. Bu cömertliğinden dolayı İsviçreli jandarmalar, Klein'in görevinde yardımcı oldular. Denildiğine göre ele geçirdikleri altın parayı saymak üç gün sürmüştür.

Binbaşı Klein bundan sonra da Kuzey İran'da geçici veya temelli olarak yerleşmiş İngiliz ve Rus kurumlarına karşı eylemlerini sürdürdü. Bu eylemler o kadar arttı ki, İran'daki Alman Büyük Elçisi, Prens Henry Reuss, yapılan eylemlerin öcünü alacaklarından korkarak Bağdat'a kaçtı. Büyük Elçiyi korkutan, Binbaşı Klein ve yanındakilerin, İsfahan veya Kermanşah'daki Rus konsolosuna saldırıp öldürdüklerine dair bir söylenti idi. Yaptıklarını taçlandırmak için, Klein Tahran'a gitti. Kentin ana kapısında bir otomobile Teğmen Hauck'u koyup Şahı kaçırmak istedi. O güne kadar İran'ın tarafsızlığına saygı duyan Ruslar, bundan böyle saygı duymayıp, İran'ın Kuzey bölümünü ele geçirdiler. Sonra da Revandız geçidini savunan Musul Valisinin güçlerine saldırdılar.

Bu saldırının sonucunda İngilizler Ruslar'ın Bağdat'ı onlardan önce almasından korkarak, Qisfon civarındaki Albay Nurettin'e, General Townshend'i saldırttılar. Mareşal geldiğinde İran cephesindeki durum yaklaşık olarak böyleydi. Mareşal geldiği gibi Binbaşı Klein'ı açığa aldı. O da ortadan kayboldu. Yerine Albay Bock'u koydu. Türk askerleri ve Alman subaylarıyla Albay Bock o cephenin komutanı oldu”

⁴⁵Nogales, a.g.e., s. 169-170.

Almanların İran'daki pozisyonlarını kaybetmelerinin ardından daha önce Irak'a geniş yetkiler ile atanan Goltz Paşa, İran'daki durumu yeniden müttefik devletlerin lehine çevirebilmek için birtakım çalışmalar başlatmıştır. Bu bağlamda Ocak 1916 tarihi ile birlikte İran'daki Rus askerî varlığı tetkik edilerek bu ülkede görevlendirilmesi düşünülen Alman ve Türk subaylar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yeni görev tanımını içerisinde Binbaşı Klein ve ekibi ise bir anlamda ıskartaya çıkarılarak yeni sistemde kendilerine uygun pozisyon bulmakta zorlanmışlardır. Bu sebepten Klein misyonu dağılmış ve üyeler farklı bir görev tanımını içerisinde kendilerini bulmuşlardır. Bu bağlamda Goltz Paşa, Ocak ayının ilk günlerinde Klein ve ekibinin bulunduğu Kirmanşah'ı ziyaret ederek Albay Bopp'u İran cephe komutanı olarak atamıştır. Klein de bütün bu gelişmeler karşısında Irak ve İran'daki misyonunu artık doldurduğunu düşünerek Almanya'ya dönmek zorunda kalmıştır⁴⁶.

Sonuç

Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında genelde doğu özeldir Afganistan, İran ve Irak üçgeninde icra ettiği birtakım operasyonel faaliyetler müttefiklik prensibinin sahadaki uygulanabilirliğini anlamada kilit bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, makalenin konusunu teşkil eden Fritz Klein'in ekibinde yer alan farklı mesleki hüviyetlere sahip isimlerle Irak ve İran'da yürüttüğü eylemler ve bu eylemlere başta Irak ve İran'da bulunan yerel Osmanlı birimleri/görevlileri ile İstanbul'un gösterdiği reaksiyonlar Türk-Alman ittifakının sahadaki uyumsuzluğunu gözler önüne sermiştir. Her ne kadar teorik olarak iki müttefik devletin ortak çıkarlar doğrultusunda birleşik bir harekât icra etmesi zorunluluk gibi görünse de bu durumun savaş sırasında pratikte bir karşılığı olmamıştır. Zira Fritz Klein misyonu ekseninde bir değerlendirme yapıldığında şu net bir şekilde ortaya çıkmıştır ki hem Almanlar hem de Türkler birbirlerine duydukları güvensizliğin neticesinde Irak ve İran'da ciddi bir güç kaybı yaşamışlar ve bu durum da tarafların harp kabiliyetlerine doğrudan etki etmiştir. Netice itibarıyla İstanbul ve Berlin'in gizli ajandaları müttefik devletlerin Irak ve İran özelinde başlayan uyumsuzluğunun diğer harp alanlarına yansımaları ile sonuçlanmış ve savaş sırasında ittifak yapan devletlerin birbirleri ile uyumlu hareket etmelerinin zorunluluğunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

⁴⁶ Nogales, *a.g.e.*, s. 170; Goltz, *a.g.e.*, s. 141-143, 166; Gunkel, "Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins"; Brockschmidt, "Der deutsche Lawrence von Arabien, Fritz Klein:".

Kaynakça**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁴⁷**

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Ecnebi Kalemi (DH. EUM. ECB.)

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 7. Şube (DH. EUM. 7. ŞB.)

Dâhiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)

Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım (HR. SYS.)

Kaynak Eserler, Araştırma ve İncemeler

Abbas, Ziya., *Irak'ta Şii Merciliği'nin Siyasî Rolü*, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2013.

Alkan, M. Nail., “Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, (Nisan 2015), s. 35-48.

Avcı, Remzi., “İran'da Bir Lawrence: Yüzbaşı Fritz Klein”, *Sosyal Bilimler Genç Akademisyenler Sempozyumu 2*, Kadim Akademi, Mardin 2016, s. 52-69.

Bir Kahramanın Hayatı Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa -Kafkasya Rusya Türkiye Irak İnci Cihan Harbi., Yazan: Hadduç Fazıl Dağıstanlı, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii, İstanbul 1969.

Bolat, Gökhan., “Anglo-Persian Oil Company'den British Petroleum'a (BP): İngiltere'nin İran'daki Petrol Macerası”, *History Studies*, 5(2), (March 2013), s. 57-77.

Brockschmidt, Rolf., “Der deutsche Lawrence von Arabien, Fritz Klein: Der Dschihadist des Kaisers”, <https://www.tagesspiegel.de/kultur/der-deutsche-lawrence-von-arabien-fritz-klein-der-dschihadist-deskaisers/11180002.html> Erişim Tarihi: 03.7.2019.

Cronin, Stephanie., “İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-69.

Çağlayan, K. Tuncer., “Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 50, (Temmuz 2001), s. 409-428.

Çolak, Mustafa., *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

⁴⁷Arşiv belgelerinin numaraları metin içerisinde verilmiştir.

- Ende, Werner., “Iraq in World War I: The Turks, the Germans, and the Shi’ite Mujtahids’ Call for Jihad”, *Proceedings of the Ninth Congress of the Union Europeenne des Arabisants et Islamisants*, Amsterdam, 1st to 7th September 1978, Leiden 1981, s. 57-71.
- Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, Çev., Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- Ettehadiyyeh, Mansoureh., “İran Geçici Hükümeti”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 9-28.
- Falkenhayn, Eric von., *Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya*, Çev., Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Goltz, Colmar Von Der., *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri ‘Golç Paşa’nın Hâtratu’*, Çev., E. Kay. Salih Mayakuşu, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Gunkel, Christoph., “Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins Heiliger Krieg”, <https://www.spiegel.de/einestages/deutsche-orientmission-im-ersten-weltkrieg-a-1003781.html> Erişim Tarihi: 4.7.2019.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Ottoman Jihad or Jihads, The Ottoman Shî’î Jihad, the Successfull One”, *Jihad and Islam in World War I*, Edit., Erik-Jan Zürcher, Leiden University Press, (2016), s. 117-134.
- Hughes, Thomas L., “The German Mission to Afghanistan, 1915- 1916”, *German Studies Review*, Vol., 25, No., 3, (October 2002), s. 447-476.
- Irak Cephesi’nden Burma’ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü Taşköprülü Mehmet Efendi.*, Yay., Hz., Mesut Uyar-Ahmet Özcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri İran’ın Tarafsızlığı.*, Çev., Bilge Bulut, Pencere Yayınları, İstanbul 2009.
- Karabekir, Kâzım., *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yay. Hz., Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- Karbi, Bilge, “Çek Şarkiyatçı Alois Musil’in Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri: Cihad, Eğitim-Kültür ve Şark Misyonu”, *Türk Tarihine Dair Yazılar- Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl; Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan*, Edit., Alparslan Demir, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 151-178.
- Keleşyılmaz, Vahdet., “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Afganistan’a Yönelik Girişimleri”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2012, s. 1831-1844.

- Kılıç, Selami., “Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması”, *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 91-155.
- Koloğlu, Orhan., *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2017.
- Kon, Kadir., “Kut'ül Amare Zaferinde Alman Faktörü: Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman İttifakının Irak Cephesi'ndeki Yansımaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 15, S. 29, (Bahar 2019), s. 87-122.
- _____, “Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, *Tarih Dergisi*, S. 53, (2011/1), İstanbul 2012, s. 211-252.
- Kress, von., *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev., Tahir Balaban, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Kurt, Burcu., “Discovery of Oil and Oil Based Enviromental Pollution in Ottoman Iraq: The Incident of Mohammarah (1913-1914)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, IV/2, (2015), s. 162-177.
- Kurtcepe İsrail-Balcıoğlu., Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-”, *OTAM*, S. 3, (1992), s. 247-269.
- Mcmeekin, Sean., *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2010.
- Mühlman, Carl., *İmparatorluğun Sonu 1914*, Çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Nogales, Rafael de., *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev., Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2008.
- Özgüldür, Yavuz., “Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri”, *OTAM*, S. 4, (1993), s. 297-307.
- Pomiankowski, Joseph., *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, Tercüme: Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.
- Sanders, Liman von., *Türkiye'de Beş Sene*, Çev., Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay., Hz., Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.
- Sarısamam, Sadık., “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, S. 16, (1997), s. 501-513.

- _____, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri”, *OTAM*, 7, (1996), s. 209-217.
- Seidt, Hans-Ulrich., “From Palestine to the Caucasus-Oskar Niedermayer and Germany’s Middle Eastern Strategy in 1918”, *German Studies Review*, Vol., 24, No., 1, (February 2001), s. 1-18.
- Sonat, Ramazan., *Harb-i Umûmî’de Bağdat (1914-1918)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2017.
- _____, “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre XX. Yüzyılın Başında Rusya’nın İran’a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri”, *History Studies International Journal of History*, Vol., 10, Issue 2, (March 2018), s. 141-159.
- _____, “Bir Cephe İki Önemli Askerî Hata: Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bağdat’ı Nasıl Kaybetti Sorusu Üzerine Düşünsel Bir Analiz”, *History Studies*, 11/5, (Ekim 2019), s. 1731-1751.
- Soytürk Mete., “1. Dünya Savaşında Türkiye ve İran’da Görevli İsveçli Subaylar ve İsveçliler Konuşuyor”, <https://www.yenihaber.be/yazar-gorus/isvecli-subaylar-ibolum-dr-mete-soyturk.html> Erişim Tarihi: 30.7.2019.
- Topcu, Elmas., “Yüz Yıllık İşbirliğinin Üstünü Örttüğü Suçlar”, *Agos*, 13 Aralık 2014, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9929/yuz-yillik-isbirliginin-ustunu-orttugu-suclar> Erişim Tarihi: 23.7.2019.
- Trumpener, Ulrich., “Suez, Baku, Gallipoli: The Military Dimensions of the German-Ottoman Coalition, 1914-1918”, *Coalition Warfare An Uneasy Accord*, Edit., Keith Neilson-Roy A. Prete, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario 1983, s. 29-51.
- Türkmen, Zekeriya., “Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk- İngiliz Mücadelesi”, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 381-433.
- Veltzke, Veit., *Unter Wüstensöhnen Die deutsche Expedition Klein im Ersten Weltkrieg*, Nicolai Verlag, Berlin 2014.
- _____, “Heiliger Krieg”: “Scheinheiliger Krieg”: Hauptmann Fritz Klein und seine Expedition in den Irak und nach Persien 1914-1916”, *Erster Weltkrieg und Dschihad: Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients*, Edit., Wilfried Loth, Marc Hanisch, Oldenbourg Verlag, München 2014, s. 119-144.

Fritz Klein'in 1915 Yılında Bağdat'ta Çekilen Bir Fotoğrafi

Christoph Gunkel, "Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins Heiliger Krieg", <https://www.spiegel.de/einestages/deutsche-orientmission-im-ersten-weltkrieg-a-1003781.html> Erişim Tarihi: 4.7.2019

Güneybatı İran Boyunca Uzanan Anglo-Persian Petrol Boru Hattını Gösteren
Temsili Bir Resim

Christoph Gunkel, “Deutsche Geheimmission in Persien, Hauptmann Kleins
Heiliger Krieg”, <https://www.spiegel.de/einestages/deutsche-orientmission-im-ersten-weltkrieg-a-1003781.html> Erişim Tarihi: 4.7.2019

